

УДК 343.1

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Серебрянський П.В., аспірант
кафедри галузевого права
Херсонський державний університет

У статті досліджується загальна характеристика інституту заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, визначаються прогалини законодавчого регулювання заходів безпеки та висвітлюються шляхи вдосконалення інституту.

Ключові слова: кримінальний процес, забезпечення безпеки осіб, заходи безпеки.

В статье исследуется общая характеристика института мер обеспечения безопасности лиц, участвующих в уголовном процессе, определяются пробелы законодательного регулирования мер безопасности и освещаются пути совершенствования института.

Ключевые слова: уголовный процесс, обеспечение безопасности лиц, меры безопасности.

Serebryansky P.V. ENSURE THE SAFETY OF PERSONS WHO PARTICIPATE IN CRIMINAL PROCEEDINGS (PROCEDURAL AND CRIMINAL ASPECTS)

The article explores General characteristics of institution of measures to ensure the safety of persons participating in criminal proceedings, identifies gaps legislative regulation of security measures and highlights the ways of improvement of the institute.

Key words: criminal process, ensuring the safety of persons, security measures.

Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон) є однією з гарантій забезпечення виконання процесуальних обов'язків особами, які беруть участь у кримінальному процесі. Потерпілі, свідки, а також інші учасники кримінального процесу, відчуваючи на собі тиск зі сторони обвинувачених, підозрюваних, їх родичів, друзів, намагаються ухилитись від виконання своїх обов'язків, які на них покладаються в рамках кримінального процесу. Такий протиправний вплив на осіб, які сприяють об'єктивному досудовому розслідуванню, є засобом підриву правосуддя. Тому питання належного забезпечення безпеки учасників кримінального процесу потребують систематичного вивчення та вдосконалення, бо є однією з перешкод для здійснення об'єктивного досудового розслідування та судового розгляду.

Для належного правового регулювання інституту забезпечення безпеки учасників кримінального процесу законодавцем прийнято низку нормативно-правових актів, зокрема закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державне бюро розслідувань» тощо, які систематично вдосконалюються.

Застосування зазначених законів під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень мало стати однією з гарантій об'єктивного та неупередженого розслідування злочинів. Втім на практиці відомі лише поодинокі випадки успішного застосування положень Закону, однією з причин чого є відсутність відповідного організаційно-фінансового забезпечення.

З прийняттям вказаних нормативно-правових актів та змін до законодавства проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального процесу не вирішилися, а тому потребують подальшого вивчення.

Так, система забезпечення безпеки учасників кримінального процесу складається із сукупності нормативних актів та низки державних органів, які забезпечують безпеку цих осіб. До останніх належать ті, що приймають рішення про застосування заходів безпеки, і ті, які здійснюють ці заходи. Згідно з ч. 2 ст. 3 Закону, рішення про застосування заходів безпеки приймається слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність щодо осіб, які брали участь у виявленні, попередженні, припиненні і розкритті злочинів або сприяли цьому. Здійснення ж заходів безпеки, відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону, покладається на органи служби безпеки, поліції, чи органи та установи виконання покарань, слідчими ізоляторами чи підрозділами відомчої воєнізованої охорони Державної судової адміністрації України, у складі яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Заходи безпеки щодо військовослужбовців здійснюються також командами військових частин.

Сутність діяльності вказаних державних органів визначається змістом самих заходів забезпечення такої безпеки. Зокрема, заходи забезпечення безпеки учасників кримінального процесу можна поділити на два види: 1) процесуальні і 2) спеціальні (непроцесуальні). У свою чергу, процесуальні можна розділити на: профілактичні заходи з попередження можливого посягання на учасників кримінального процесу та заходи з припинення та подальшого унеможливлення здійснення дій, спрямованих на заподіяння

шкоди учаснику кримінального процесу. Процесуальною основою заходів з попередження можливого посягання є норми КПК, що встановлюють процесуальні гарантії забезпечення безпеки.

Заходи, спрямовані на подальше унеможливлення здійснення дій, спрямованих на заподіяння шкоди учаснику кримінального процесу, стосуються використання спеціального порядку проведення окремих слідчих чи судових дій з метою збереження анонімності учасників кримінального процесу, щодо яких здійснюється захист. Заходи забезпечення безпеки цієї групи мають яскраво виражений активний, захисний характер, оскільки застосовуються лише за наявності загрози особі, щодо якої здійснюється захист [11, с. 98].

Також ефективність забезпечення безпеки залежить від правильності застосування відповідних заходів. На вибір заходів забезпечення безпеки впливає низка факторів, зокрема: ситуація, що склалася навколо певної особи (криміногенна ситуація за місцем проживання, характер погроз, склад сім'ї, вид роботи та ін.), вимоги та побажання особи, стосовно якої виникла загроза тощо. Вибір заходів забезпечення безпеки повинен ґрунтуватись на їх переліку, визначеному Законом, та на практиці застосування таких заходів. Втім такий підхід не повинен обмежувати функціональну самостійність особи, яка вирішує питання про застосування заходів безпеки, а орієнтує лише на недопустимість ігнорування того, що визнано законодавцем як допустимий і ефективний спосіб захисту. Більше того, у ч. 2 ст. 7 Закону визначено, що з урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки. Тобто, якщо ситуація, що склалася, виходить за рамки практики чи законодавчого регулювання, особі, яка вирішує питання про забезпечення безпеки, надається не тільки право, але й обов'язок самостійно чи за участю спеціалістів розробити інші заходи захисту учасників кримінального процесу, які б забезпечили досягнення поставленої цілі [10, с. 404].

Крім того, потрібно враховувати, що криміногенна ситуація у світі постійно змінюється, тому і способи впливу на учасників кримінального процесу мають адекватно змінюватися. Враховуючи ці обставини, заходи захисту учасників кримінального процесу не можуть бути визначені раз і назавжди. Навіть ті заходи, які є визначеними законодавцем, не можуть шаблононо застосовуватись до всіх ситуацій, оскільки необхідно враховувати специфічність кожної з них, а також характер потенційних і реальних загроз.

Загрози безпеці учасників кримінального процесу умовно можна поділити на внутрішні та зовнішні. Усі вони, як правило, в кінцевому рахунку, спрямовані на фальсифікацію доказів у справі, але відрізняються за суб'єктами, від яких можуть виходити: від суб'єктів, які ведуть кримінальний процес або від інших осіб. Здебільшого вони реалізуються відносно певного учасника кримінального процесу, чий показання є необхідними для доказування

певних обставин, встановлення об'єктивної істини у справі. Тому для того, щоб учасник кримінального процесу дав правдиві показання чи пояснення уповноваженій особі правоохоронного органу, необхідно переконати цього суб'єкта в реальній можливості застосування щодо нього заходів безпеки.

Залежно від ситуації, що склалася, потрібно розглядати питання про необхідність комплексного застосування передбачених законом заходів безпеки. В цьому випадку в постанові чи ухвалі про забезпечення заходів безпеки необхідно вказувати їх перелік та розмежовувати компетенцію виконавців конкретних заходів. Заходи забезпечення безпеки розподіляються на:

1) правові – встановлення відповідальності за посягання на життя, здоров'я та майно осіб, яких захищають, та процесуальні – додержання процедури отримання інформації від проінформованих осіб;

2) соціально-економічні – надання можливості змінити біографічні дані, місце проживання та місце роботи;

3) фізичні – надання охорони, технічний захист житлових та службових приміщень тощо [9, с. 152].

У ч. 1 ст. 7 Закону визначено перелік заходів забезпечення безпеки. Зокрема, це: 1) особиста охорона, охорона житла і майна; 2) видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; 3) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; 4) зміна документів та зміна зовнішності; 5) зміна місця роботи або навчання; 6) переселення в інше місце проживання; 7) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; 8) забезпечення конфіденційності відомостей про особу; 9) закритий судовий розгляд. Також законодавством передбачені інші заходи забезпечення безпеки, які застосовуються до особливих категорій громадян, наприклад до військових, ув'язнених, затриманих.

Однією із проблем застосування заходів безпеки щодо суб'єктів кримінального процесу є те, що відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону, вони покладаються за підслідністю на органи служби безпеки або внутрішніх справ обласного рівня, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Відповідно до ч. 2 ст. 22 Закону, орган, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд не пізніше ніж за три доби, а в невідкладних випадках і негайно приймає вмотивовану постанову чи ухвалу і передає її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Але постає питання, як вказані державні органи можуть негайно забезпечити безпеку особі, знаходячись у віддаленому районі області. Доцільно було б створити спеціальні підрозділи за забезпеченням безпеки учасників кримінального процесу в службі безпеки або органах поліції районної ланки.

Крім того, вдосконалення правового забезпечення безпеки учасників кримінального процесу буде ефективним за умови враху-

вання позитивного зарубіжного досвіду в цій сфері. Зокрема, відповідно до Закону Республіки Казахстан «Про державний захист осіб, які беруть участь у кримінальному процесі» та Закону Республіки Білорусь «Про державний захист суддів, посадових осіб правоохоронних та контролюючих органів», захист вказаних осіб включає не лише заходи безпеки, але й заходи правового та соціального характеру. Згідно із Законом Республіки Молдова «Про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному процесу», до заходів державного захисту також належить соціальний захист (обов'язкове державне страхування за рахунок коштів державного бюджету, одноразова допомога, пенсія, відшкодування матеріальних збитків) [12, с. 44]. У той же час українське законодавство обмежує засоби захисту осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, зокрема свідків і потерпілих, оскільки поняття «безпека», «забезпечення безпеки» вузьчі, ніж поняття «захист», який включає і заходи соціального захисту.

Тому необхідно доповнити вітчизняне законодавство відповідними положеннями, що гарантують соціальний захист осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, з подальшим внесенням змін і доповнень до кримінального процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів. Як зазначають дослідники цієї проблематики, метою забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу є не лише захист їх фізичної недоторканності, але й створення умов для активної участі в процесі. Однією з таких умов є соціальний захист таких осіб [12, с. 45].

Суттєвою прогалиною вітчизняного законодавчого регулювання практики забезпечення безпеки учасників кримінального процесу є відсутність програм захисту свідків. На цей предмет великий і унікальний досвід мають США. Починаючи з 1971 року там діє спеціальна Федеральна програма захисту свідків, які виступають в судах з показаннями проти небезпечних злочинців. Зазначена програма надає правоохоронним органам широкі повноваження зі створення свідкові особливих умов для забезпечення його безпеки. Програма захисту здійснюється, якщо свідок надає всю наявну інформацію органам правосуддя, або свідок і члени його родини, які беруть участь у кримінальному процесі, ризикують життям.

Для прийняття рішення про організацію захисту на ім'я помічника прокурора штату чи округу адресується конфіденційний запит щодо застосування заходів захисту, в якому детально обґрунтовується необхідність їх застосування, а також надається характеристика свідка. При отриманні дозволу на застосуван-

ня заходів, вони здійснюються федеральною Службою судового виконання США. Спочатку вказана програма поширювалася лише на свідків чи на справи стосовно організованої злочинності. В 1982 році був прийнятий «Закон про захист жертв і свідків злочину», яким розширено перелік підзахисних суб'єктів. Окрім іншого, в ньому визначено, що умовою застосування захисних заходів є дача пояснень великому журі. Враховуючи, що організація охорони та переселення свідка і його родини вимагає великих фінансових витрат, прокурор, який подає заявку на включення свідка до програми, повинен детально пояснити всі обставини і довести, що показання свідка застосовують довіри, є важливими для справи і будуть обов'язково надані [13, с. 46].

Таким чином, наявність у кримінальному процесі такого інституту, як заходи забезпечення безпеки є важливим кроком до демократизації кримінального процесу. Тому, зазначений інститут потребує глибокого теоретичного і практичного вивчення, з метою визначення найбільш оптимальної моделі регулювання та виконання для нашої держави і її законодавчого закріплення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2014 року № 4651-VI.
3. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року N 3782-XII.
4. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року N 3781-XII.
5. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року N 2135-XII.
6. Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року № 794-VIII.
7. Закон «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року N 2229-XII.
8. Закон України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року №580-VIII.
9. Емірський В.В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства / В.В. Емірський // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 2. – С. 152–155.
10. Зеленецький В.С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В.С. Зеленецький, Н.В. Куркин. – Х. : АРТ, 2000. – 404 с.
10. Костін М.І. Кримінально-процесуальні заходи забезпечення безпеки особи / М.І. Костін // Юридичний радник. – 2007. – № 6. – С. 98–103.
12. Ромодановский К.О. Сравнительный анализ законодательств различных стран в области государственной защиты потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства / К.О. Ромодановский // Российский следователь. – 2006. – № 10. – С. 41–48.
13. Шахрай В.Г. Захист свідків в кримінальному процесі / В.Г. Шахрай // Забезпечення безпеки свідків : матер. теорем. семін. Міністерства юстиції США та Міжнародної правоохоронної академії (2007 рік). – Будапешт, 2007. – С. 175–182.